

पोलिस प्रशासन व मानवाधिकार

प्रा. बंदू चौधरी

मराठी विभाग

समर्थ महाविद्यालय, लाखनी

महाराष्ट्र भारत

मानवाधिकार ही भारतीय राज्यघटनेने भारतीयांना दिलेली मुलभूत देणगी आहेत. या मानवाधिकारामूळेच संपूर्ण विश्वात विविधतेत एकता जपत भारत विकासाला गवसणी घालत असल्याचे आजमितीला दिसून येते. या मानवाधिकारालाच व्यक्तीस्वातंत्र असे सुध्दा म्हटल्या जाते. भारतीय राज्यघटनेच्या परिच्छेद ३ व ४ मध्ये याची विस्तृत माहीती आपल्याला मिळते. एकुणच “मानवाला सुखी संपन्न जीवन जगण्यासाठी ज्या ज्या अधिकाराची आवश्यकता असते ते सर्व अधिकार म्हणजेच मानवाधिकार मानावे लागते”. परंतु आजमिती पर्यंत भारतीय स्वातंत्र्याला ६० वर्षांचा कालखंड लोटून गेल्यावरही मानवाधिकार हा भारतीयांसाठी दुधारी तलवार या न्यायाचे पुढे आलेली दिसते. त्यामुळे काही ठिकाणी व्यक्तीस्वातंत्र्याचा आव आणित आरोप प्रत्यारोप लावीत भारतीय कायद्याने दिलेल्या शिस्तीला काळीमा पासल्या जातो. तर काही ठिकाणी भारतीय नागरीक म्हणून त्याच्या हक्काचेही हनन केल्या जाते. मानवाधिकाराचा वापर भारतीय करीत असले तरी बहुतांश वेळा हजरजबाबीपणामूळे किंवा मोठेपणाचा आव आणित किंवा वैयक्तीक वैमन्सातून मानवाधिकाराचा दुरउपयोग केल्या जातो. या मानवाधिकाराचा सामना प्रत्येकालाचा करावा लागत असला तरी भारतीय शातंता व सुव्यवस्थेच्या दृष्टीकोणातून भारताचे आधारस्तंभ असलेल्या पोलीस प्रशासनापुढे मात्र मानवाधिकार हे आव्हाण म्हणुनच उभे राहतांना दिसते. म्हणूनच पोलिस प्रशासन पुढे मानवाधिकार कोणती आव्हाणे उभी करतात याचा शोध घेणे महत्वाचे ठरते.

पोलिस प्रशासनापुढील मानवाधिकाराची आव्हाणे :-

- पोलिस प्रशासनाच्या पुढे येणाऱ्या प्रत्येक तक्कारी या बहुतांशपणे मानवाधिकाराच्या होणाऱ्या हननातून निर्माण झालेल्या वैयक्तीक वैमनस्यातून विकोपाला गेलेल्या वाद या घटनांशीच संबंधीत असतात.

प्रा. बंदू चौधरी

1Page

२. भारतीय स्वातंत्र्याला गालबोट लावणाऱ्या घटना, किंवा भारतीय स्वास्थावर परिणाम करणाऱ्या घटना यासंदर्भातील तकऱारी

३. व्यक्तीस्वातंत्र्याचा आव आणित कायद्याचे पायमल्लीकरण करणाऱ्या घटना तकऱारी म्हणून पुढे येतात.

४. तर काही ठिकाणी व्यक्तीस्वतंत्र्याचा आधार घेत वैयक्तीक वैमनस्यातुन जाणूनबुजून तकऱारी दाखल केल्या जातात.

वरील तकऱारीचा अभ्यास करून योग्य अपराध्यावर गुन्हा नोंदवीने हेच प्रामूख्याने मोठे आव्हाण पोलीस प्रशासणापुढे उमे राहतांना दिसते.

पोलिस प्रशासनापुढे मानवाधिकाराची बाजू समजून घेतांना निर्माण होणाऱ्या अडचनी

भारतीय राज्यघटनेत जरी मानवाधिकाराची विस्तृत मार्गदर्शन करणारी माहिती जरी असली तरी आजमिती पर्यंत कित्येक भारतीयांनी राज्यघटना वाचली असावी यासंदर्भात मात्र आजही प्रश्नचिन्हच उभा राहतो. सहाजिकच पोलिस प्रशासनापुढे हा यक्ष प्रश्न उभा राहतोच. त्यातही तकऱकर्ता खरचं आपली बाजू खरेपणाने सांगतात याची शहानिशहा करणे कठीण होवून बसते. मग अनेकदा दबावावातच अनेक तकऱारी दाखल करून घ्याव्या लागतात. ज्या पुढे कोर्टात फारश्या टिकाव धरू शकत नाही. व उलट तपासणीत पोलीस प्रशासणावरच ताशेरे ओढल्या जातात. त्यामुळे पोलीस प्रशासणाची बदनामी होते.

दुसरीकडे मानवाधिकाराची जपवणूक करीत असतांना भारतीय नागरीक सच्चास कायद्याची पायमल्ली करतात तेव्हा पोलीस प्रशासणाने कार्यवाही केल्यास अनेक नागरीक व्यक्तीस्वातंत्र्याची संकल्पणेचाच पाढा वाचतात. उदा. एखाद्या व्यक्तीने अवैध दारू विक्रीचा धंदा करीत असल्यास पोलीस प्रशासणाने कार्यवाही केल्यास सरकारला दारू निर्मितीचा धंदा बंद करता येत नाही मात्र गरीब करू लागले तर त्यांच्यावर बळगा उठविला जातो त्यामुळे पोलीस प्रशासनात दाखल व्हायच्या अगोदर ते कुटूंबाचे कर्ते असल्याने त्यांचा भावणा समजून घेत कोणताही गुन्हा न नोंदविता त्यांना सोडावे लागते.

मानवाधिकाराचे बिज पेरीत सच्चास कोणताही आरोप दाखल अनेकजण गुन्हा नसणाऱ्या व्यक्तीवर सुधा गुन्हा नोंदवीतात. अनेक वेळेस आपल्या मागण्यासाठी मोर्चे आंदोलने, धरणे दिल्या जाते. अशा वेळेस शासण व सुव्यवस्था राखण्यासाठी व कोणतीही हाणी होवू नये यासाठी पोलीस प्रशासणाकडून

प्रा. बंडू चौधरी

2Page

लाटीचार्ज केल्या जातो. त्यावेळेस मात्र प्रत्येक व्यक्ती आपल्या अधिकाराच्या रक्षणार्थ रत्यावर येतो तर पोलीस प्रशासण मात्र आपले अधिकार सांभाळत शांतता व सुव्यवस्थेसाठी मोर्चे हाणूनही पाळतात. अशा वेळेस मानवाधिकार कुणाचे श्रेष्ठ समजायचे हा अभ्यासकांना प्रश्नच पडतो.

पोलिस प्रशासणात काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांच्या वैयक्तीक जीवनात मात्र या मानवाधिकाराचा फारसा उपयोग होतांना दिसत नाही. कारण कोणतेही सण, उत्सव इतरांप्रमाणे या कर्मचाऱ्यांना फारसे साजरे करता येत नाही. उलट सण उत्सवाच्या निमित्ताने समाजात अनित घडण्याची संभावना जास्त बळवत असल्या कारणाने पोलीसांची कार्य अतिशय संवेदनशील बनून त्यांना आपल्या कर्तव्याचे पालन करावे लागते. त्यावेळेस मात्र या कर्मचाऱ्यांना आपला मानवाधिकाराला तिलांजली देत कर्तव्य बजावावे लागते.

एकुणच पोलीस प्रशासण हा भारतीय समाजाचा महत्वाचा कणा जरी असला तरी मात्र इतर नागरीकाप्रमाणे त्यांना मानवाधिकार फारसा मिळू शकत नाही. तर दुसरीकडे इतरांचे गुन्हे दाखल करीत असतांना किंवा त्या गुन्ह्यांचा शोध घेताना इतरांचे मानवाधिकार समजून घेण्यास अडचण निर्माण होताना दिसते. त्यामुळे बहुतांश वेळा कुणाच्या दबावाखाली गुन्ह्यांची नोंद करावी लागते. व हे गुन्हे सिध्द न झाल्यास न्यायालयाचे ताशेरे ही ओढावून घ्यावे लागते. त्यामुळे पोलीस प्रशासणात सुधा आजचे धकाधकीचे जीवन बघता एका तज्ज मानसशास्त्रज्ञाची, किंवा न्यायालयीन बाजूचा अभ्यास असणाऱ्या अधिकारी वर्गाची गरज निर्माण होतांना दिसते.

संदर्भग्रंथ :-

१. पाटील व्ही. बी. मानवी हक्क, के सागर पब्लीकेशन, पूणे २००९
२. सिन्धा मनोजकुमार, मूलभूत मानवाधिकारांची अंमलबजावणी, मानक पब्लीकेशन, दिल्ली २०१४
३. आगाज स्मरणीका, रेणूका कॉलेज, नागपूर २०१५